
**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

УДК 346.3:340.115

О.С. Адамова

кандидат юридичних наук, доцент,
докторант кафедри цивільного
права Національного університету
«Одеська юридична академія»

**МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ
ВІДНОСИН МОРСЬКОГО СТРАХУВАННЯ**

Завданням будь-якого дослідження є отримання таких знань про об'єкт, які відображають його сутнісні властивості або прагнуть встановити істину того чи іншого явища. Способи збирання інформації, знань про об'єкт, її обробка і аналіз називаються методами дослідження. При визначенні методів збирання первинної інформації, як зауважує О.В. Крушельницька [1, с. 139], слід враховувати, що жодний метод не може бути універсальним, бо має певні межі та можливості пізнання, і тому будь-яка оцінка методів є некоректною. Отже, метод може або відповідати поставленим завданням і задовольняти можливість їх досягнення й меті дослідження, або ні.

Слід зазначити, що, незважаючи на досить велику кількість досліджень, присвячених питанням методології як загальнотеоретичного правового явища, так і методології окремих інститутів та категорій права (напр., Крушельницька О.В., Малахов В.П., Скакун О.Ф., Сурілов А.В., Уйюмов А.І. тощо), в літературі майже відсутні дослідження методів морського страхування. Саме це й стало поштовхом для написання даної статті.

При проведенні будь-якого дослідження слід брати до уваги, що суть будь-якого явища ніколи не розкривається відразу, цілком і повністю, тому довгий шлях пізнання цих явищ не застрахований від

помилки і лише поступово, крок за кроком, виникає певний понятійний апарат, що складається інколи з досить обмеженого комплексу понять – своєрідний тезаурус, що дозволяє коротко і чітко сформулювати суть явища. Таким чином, і правові явища можна зрозуміти лише після того, як буде пізнана внутрішня природа, суть права, яка змінюється набагато повільніше, ніж правове явище [2, с. 8].

Не вдаючись до детального аналізу класифікації методів наукового пізнання, слід зазначити, що у науковій літературі зустрічаються кілька рівневих підходів щодо класифікації методів дослідження. Один з них – трирівневий поділ, відповідно до якого розрізняють методи вищого, середнього та нижчого рівнів пізнання. Традиційно існує класифікація методів пізнання за широтою їх застосування. Виокремлюють всеохоплюючий діалектико-матеріалістичний метод, загальні, спеціальні і конкретні методи [3, с. 25]. При цьому діалектичний метод позиціонується як універсальний метод пізнання. Проте не всі науковці поділяють таку винятковість і відносять його до загальних методів [4, с. 23], а дехто взагалі вважає діалектику філософським методом, що містить загальні принципи пізнання [5, с. 17].

Загальні методи, на думку adeptів наведеної класифікації, використовуються в усіх науках або в багатьох із них, та за своєю сутністю являються методами формальної логіки. Спеціальні ж методи – це ті, що розробляються окремими науками та використовуються іншими науками, враховуючи й правознавство. Нарешті так звані конкретні методи – це методи, що були напрацьовані безпосередньо юридичною наукою. Проте є й такі вчені, які вважають, що конкретні методи притаманні групі наук, а спеціальні – лише одній [6, с. 32].

Призначення методу у дослідженні відносин морського страхування є спроба отримати за його допомогою нову інформацію, розкрити питання становлення та розвитку, формування та функціонування страхування, проаналізувати права і обов'язки страховика і страхувальника, а також умови договору морського страхування, виявити його сутність та особливості. Від якості методу, правильності його вибору та застосування залежить істинність отриманого знання.

На вибір методів, яким надається перевага при проведенні

дослідження, впливає ступінь розробки та рівень аналізу питань страхування з цивільного та страхового права. Та не дивлячись на те, що морське страхування є найбільш стародавнім і має свої віхи розвитку у вітчизняному законодавстві – у сучасній цивілістиці немає комплексних робіт, які б досліджували цей вид страхування.

Як зауважує О.Ф. Скакун, можливості методу залежать, насамперед, не стільки від нього самого, скільки від предметної сфери, яка задає і визначає метод, а також від мети та завдань, досягнення яких є призначенням методу. Однак метод і визначає предмет юридичного дослідження, оскільки пізнання завжди є осягненням певних предметів. Не обумовлений предметно метод – видимість, порожній звук, фікція. Метод і предмет дослідження взаємодіють між собою і схильні до взаємопроникнення. Разом з розвитком предмета дослідження (на базі пізнання навколишнього світу, який розширюється і поглиблюється) відбувається розвиток методу, який так само є відкритою системою і здатний збагачуватися в процесі пізнання все нових і нових сфер дійсності. Він отримує відповідну методологічну оцінку, мета якої – усвідомити його предметну обумовленість, межі застосування і можливості розвитку, що виражається через особливий склад понять, категорій [7, с. 19].

Розглядаючи закономірності розвитку тієї чи іншої правової категорії, а з тим і страхування як закономірність розвитку правового явища, необхідно використовувати як часткові, так і загальні методи наукового пізнання, оскільки відмова від одних або абсолютизація інших методів може призвести до неповних або навіть неправильних висновків на стадії пояснення і тлумачення. Будь-яка конкретна наукова проблема потребує філософсько-методологічного аналізу, який дозволяє виробити методи, що забезпечують її вирішення, але інколи цей аналіз є не менш складним, ніж розробка нової теорії.

Слід зауважити, що філософські методи не завжди проявляють себе в процесі дослідження в явному вигляді, вони можуть враховуватися і застосовуватися або стихійно, або свідомо. Але в будь-якому дослідженні застосовуються елементи загального значення (наприклад, закони,

категорії, поняття, причини та ін.), що і вносить в усяке дослідження прикладний характер, пронизаний філософським компонентом [1, с. 140].

Страховання як галузь наукових знань використовує як емпіричний рівень пізнання, який ґрунтується на спостереженні та експерименті, де дослідник аналізує об'єкт, не вносячи змін у нього, так і теоретичний рівень, який оперує не самими об'єктами, а ідеальними їх (об'єктів) образами, моделями.

Так, В.Д. Базилевич називає низку методів, які використовуються у страхованні. Основними методами, які використовують для теоретичного рівня дослідження страховання, є: аналіз і синтез; абстрагування; узагальнення; індукція та дедукція; гіпотетично-дедуктивний та аксіоматичний методи; оптимізаційне та раціоналістичне моделювання; історичний метод, метод аналогій; економіко-статистичні методи – вибірки, групування, порівняння середніх і відносних величин; метод експертних оцінок; метод кореляції та інші [8, с. 62].

Системний підхід – універсальний інструмент пізнавальної діяльності: як система може бути розглянуте будь-яке явище. Увага до проблем системного підходу в даний час пояснюється ускладненням завдань суспільної практики та пізнання, та потребою конструювання великих, надскладних систем. Але не тільки цим. Феномен системного підходу відображає насамперед, певну закономірність у розвитку самої науки [1, с. 20]. Однією з передумов, що визначили сучасну роль системного підходу в науці, є бурхливе зростання кількості інформації, інформаційний вибух. Подолання протиріччя між зростанням кількості інформації і обмеженими можливостями її засвоєння може бути досягнуто за допомогою системної реорганізації знання [9, с. 117].

Поняття «система» виникло в давнину і довгий час залишалось, попри широке вживання, категорією теоретично неопрацьованою. Слово «система» на грецькій мові означає «складання» і значить те, що речі не є аморфними, неподільними і при найближчому їх розгляді виявляються «складеними» з «частин», які можна відокремити одна від одної [10, с. 37].

З системним підходом тісно пов'язаний системно-функціональний метод, за допомогою якого визначені істотні умови договору як

структурні складові договору морського страхування, досліджені позиції науковців стосовно доцільності збільшення кількості істотних умов договору морського страхування з огляду на їх призначення та роль. Даний метод дослідження допоміг визначити роль тієї чи іншої умови у договорі морського страхування, значення як одного із елементів цілого, тобто договору, і зв'язку, та залежність між цими умовами.

Водночас виявлення істотних умов договору ґрунтується на аналізі норм законодавства, які закріплюють ці умови. За допомогою формально-логічного методу проведений аналіз норм чинного законодавства України, які регулюють страхування, зокрема договір морського страхування.

Будь-який дослідник потрапляє в пастку власних знань про об'єкт, що вивчається. Ми всі «маємо деякі апріорні знання, і навіть звичайний розум ніколи не обходиться без них» [11, с. 108]. Ми сприймаємо об'єкт з позиції тих уявлень про нього, що склалися в суспільстві, в науці, але якщо його виникнення відбулося в минулому, скласти повне уявлення про нього можливо лише за допомогою історичного методу, який у даному разі полягає в раціональному пізнанні правового явища, що передбачає виявлення взаємозв'язку між його елементами [2, с. 20].

Отже, намагання здійснити більш-менш об'єктивне дослідження неможливо без використання історичного методу, який допомагає виявити причини, наслідки та взаємозв'язок правових явищ.

Застосування історичного методу при аналізі страхування та договору морського страхування дає можливість прослідкувати історичний процес розвитку потреб у страховому захисті та можливості задоволення цих потреб, зумовлених технологічним способом виробництва, який відповідає певному етапу історичного розвитку. Завдяки історичному методу в роботі проведено дослідження становлення і розвитку морського страхування, яке є найстарішим видом страхування.

Не можна не сказати про використання теоретико-прогностичного методу, без застосування якого дослідження в галузі права були б відсутні практичні рекомендації та пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства у сфері морського страхування. Теоретико-прогностичний

метод було використано для перекладу теоретичних положень даного дослідження в практичні рекомендації з конкретних питань договору морського страхування.

Написання обґрунтованих та логічних висновків за темою дослідження було здійснено за допомогою логіко-юридичного методу [12, с. 5].

В.П. Малахов наголошує на зростаючій ролі методологічного плюралізму, багатофакторності сучасної методології юридичної науки. Його цінність виражається в тому, що він закріплює можливість існування різних теоретичних, концептуальних підходів і методів у дослідженні правових і державних явищ, заперечує одномірність і відокремлення цінностей, фактів, ідей (форм) або насильницьке нав'язування будь-яких теоретичних схем як «абсолютних істин». Він розширює коло раціональності замість існуючого раніше обмеження лише аналітичними методиками, відображає різні аспекти природи права і держави як універсальних соціальних явищ (право і держава існують на різних рівнях соціального порядку), виступає зворотною стороною їх універсалізму. В тому й полягає системність і багатофакторність сучасної методології юридичної науки, що вчений має можливість задіяти в дослідженнях право-державних явищ і процесів весь діапазон методологічного інструментарію, не обмежуватися виключно матеріалістичною діалектикою, не ігнорувати діалектику ідеалістичну і не відсувати на другий план інші підходи і методи [13, с. 46].

Досліджуючи страхування, а особливо морське страхування не можна обминути психологічну складову цього договору, як такого, що відноситься до системи ризикових (алеаторних) правочинів [14, с. 223]. При укладенні договору страхування особи знаходяться у рівному положенні, інтереси сторін частково збігаються: клієнт має намір укласти договір морського страхування, а страховик – укласти договір та отримати страховий платіж. Цей етап відносин характеризується інтересом представника страховика у залученні клієнта будь-якими шляхами, від його поведінки залежить майбутнє укладення договору, тому він готовий досягти мети будь-яким чином, подекуди і недобросовісним. Наприклад, замовчуванням нюансів або навмисним

неприділенням уваги істотним умовам, якщо має справу з недосвідченим клієнтом.

Інтереси сторін розбігаються у діаметрально протилежному напрямі як тільки настає подія, яка має бути кваліфікована як страховий випадок, у цьому разі страховик бажає мінімізувати виплату, яка у морському страхуванні може мати занадто великі розміри, а страхувальник не бажає втратити належне йому істотне відшкодування. При настанні страхового випадку страховик та страхувальник, так би мовити, стають по різні сторони барикад.

З цього моменту поведінка страхувальника та його позиціонування у відносинах зі страховиком, спілкуванні з його представниками набуває значення для отримання якнайшвидшого результату – виплати страхового відшкодування. Значення поведінкової складової страхувальника знаходиться на тій же сходинці, що й належним чином оформленні документи, тим більше, що й представник страхувальника, і представник страховика є фізичними особами, на яких здійснюють вплив як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники. Крім простої симпатії та антипатії осіб, безумовно, справляють вплив на отримання відшкодування страхувальником ті завдання, які ставить керівництво страхової компанії своїм підлеглим. А завдання, які ставляться керівництвом, як відомо, є й затягування виплат, і пошук підстав для відмови в здійсненні відшкодування.

Якщо подивитись під іншим кутом зору, стане очевидним, що страхова компанія, уклавши договір, уже заробила, тому після настання страхового випадку проблема страхувальника стає для неї головним болем, від якого робітники відділу врегулювання збитків мають позбутися. Тому посадові інструкції начальника відділу врегулювання збитків подекуди містять положення про те, що він повинен вжити всіх необхідних заходів для зменшення збитків страховика [15].

У цьому сенсі наголошується на такій важливій складовій у відносинах страховика та страхувальника, як довіра, яка в більшості випадків обумовлює вибір страховика за рекомендаціями та порадами знайомих осіб [16].

У літературі наголошується, що необхідно допомагати страхувальникам у намаганні зрозуміти зміст страхових правовідносин, власне, їх правах та обов'язках при укладенні договору страхування та порядку пред'явлення претензій, обумовлених настанням страхового випадку тощо. Діяльність товариств захисту прав страхувальників могли б надавати допомогу споживачам [17, с. 39].

Отже, страховики безумовно зацікавлені у підвищенні страхової грамотності та культури населення, бо вони отримають перевагу в економічному та інформаційному аспекті за рахунок покращення взаємовідносини зі страхувальниками. Наближення до реалізації принципу максимальної довіри і найвищої сумлінності сторін договору страхування, який був започаткований світовою практикою саме морського страхування, має стати підставою для впровадження презумпції невинності страхувальника (вигодонабувача) у настанні страхового випадку, тобто не у підозрі його у навмисному завданні збитків своєму здоров'ю та майну, та не у вимаганні від нього доказів відсутності своєї вини.

Торкаючись психологічного аспекту у страхуванні, згадується біхевіористичний підхід, який застосовується у психології та фінансах. Науковий доробок біхевіористів був відзначений у 2002 році, коли Д. Канеману та В. Сміту за дослідження особливостей поведінки індивідів у процесі прийняття економічних рішень в умовах невизначеності була вручена Нобелівська премія з економіки. Д. Канеман разом з А. Тверські обґрунтували так звану перспективну теорію (*prospect theory*), яка визначається також як нова теорія очікувань або теорія вибору. Одним із постулатів цієї теорії є те, що індивіди є більш чутливими до втрат, ніж до виграшів. Це означає, що для економічних суб'єктів важливішим є уникнення збитків, ніж отримання прибутків. Саме тому суб'єкти господарювання більше зусиль і інвестицій спрямовують на недопущення збитків, а не отримання прибутків. Окрім цього, індивіди готові нести набагато вищі ризики для збереження ситуації (*status quo*) порівняно з ризиками, пов'язаними з її зміною [18, с. 104].

Психологічні аспекти поведінки сторін у договорі страхування проявляються хоча б у тому, що для страхувальника при настанні

страхового випадку на перший план постає направлення всіх зусиль на отримання страхового відшкодування від страховика, в свою чергу страховик будь-яким чином намагається мінімізувати свої витрати, що досить часто призводить до того, що відносини страхування перетворюються на гру та змагання сприятливих юридичних позицій.

Не дивлячись на те, що поняття страхування в першу чергу являється економічною категорією, безпосереднього дослідження прямого застосування гіпотез, як і опосередкованого критичного розгляду тих гіпотез, що висуваються економістами-біхевіористами до відносин сторін договору страхування, здійснити в межах дослідження не вбачається можливим. Проте розуміння даного підходу може підвести до усвідомлення тієї ролі та значення, яке несе страхування для страхувальника – підприємця незалежно від того, що він страхує.

Отже, серед методів, які можуть бути використані у дослідженні правовідносин морського страхування слід назвати загальнонаукові, філософські та спеціальні методи, а саме: історичний, формально-логічний, порівняльно-правовий, системно-функціональний та теоретико-прогностичний.

Література

1. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукових досліджень: Начальний посібник / О.В. Крушельницька. – К.: Кондор, 2003. – 192 с.
2. Кізлова О.С. Застава в цивільному праві (питання теорії): монографія/ О.С. Кізлова. – О.: Фенікс, 2011. – 352 с.
3. Общая теория государства и права : Академический курс в 3 т. / Отв. ред. проф. М. Н. Марченко. – Т. 1. Теория государства. – М.: Зерцало, 1998. – 528 с.
4. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. – [2-е изд.]. М.: Юристъ, 2001. – 776с.
5. Общая теория права [Ю.А. Дмитриев, И.Ф. Казьмин, В.В. Лазарев и др.] / Под общ. ред. А. С. Пиголкина. – [2-е изд.] – М.: Изд. МГТУ им. Н. Э. Баумана, 1998. – 384 с.
6. Черданцев А.Ф. Теория государства и права: учеб. для вузов / А.Ф. Черданцев. – М.: Юрайт, 1999. – 430 с.
7. Скакун О.Ф. Методы, общие (методологические) подходы и принципы в юридических исследованиях / О.Ф. Скакун // Методологічні проблеми історико-правових досліджень: матеріали XXIII Міжнародної історико-правової конференції 24-26 вересня

2010 р., м. Алушта /ред. колегія: І. Б.Усенко (голова), А. Ю. Іванова (відп. секр.), Л.П. Гарчева, В.Є. Кириченко, Н. М. Крестовська, І.В. Музика, Л.М. Подкоритова, О.М. Редькіна, Є.В. Ромінський, О.Н. Ярмиш. – Київ; Сімферополь: «ДОЛЯ», 2011. – 620 с.

8. Базилевич В. Д., Базилевич К. С. Страхова справа. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Знання, КОО, 2003. – 250 с.

9. Уемов А.И. Системный подход и общая теория систем. – М.: Мысль, 1978. – 272 с.

10. Леске М. Почему имеет смысл спорить о понятиях: [Пер. с нем.] / [Г. Редлов, Г. Штилер. Послесл. С. Н. Мареева, Л. К. Науменко]. – М.: Политиздат, 1987. – 286 с.

11. Кант И. Критика чистого разума. Сочинения / И. Кант // – М., 1994, 574 с.

12. Сурілов А.В. Основи загальної теорії держави і права / А.В. Сурілов. – Одеса.: Одеський університет, 1995. – 128 с.

13. Малахов В.П. Многообразие методологий современной теории государства и права: системная методология / В.П. Малахов // История государства и права. – 2009. – №20. – С. 46-48.

14. Аномалії в цивільному праві України: Навч.- практ. посібник // відп. ред. Майданик Р.А. – К.: Юстиніан, 2007. – 912 с.

15. Как можно ускорить выплату страхового возмещения от 06.07.2011. [Електронний ресурс] Режим доступу. <http://news.finance.ua>

16. Нет ничего более важного в страховании, чем отношения полного доверия между страховщиком и его клиентами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://finanal.ru/>

17. Коломин Е.В. О повышении теоретической обоснованности перспектив развития страхования // Е.В. Коломин. – Финансы. – 2009. – №7. – С. 39-43.

18. Терещенко О.О. Контролінг поведінки в концепції біхевіористичних фінансів / О.О. Терещенко // Фінанси України. – 2011. – № 10. – С.104-116.

Анотація

Адамова О.С. Методологічні засади забезпечення дослідження відносин морського страхування. – Стаття.

Завданням будь-якого дослідження є отримання таких знань про об'єкт, які відображають його сутнісні властивості або прагнуть встановити істину того чи іншого явища. Способи збирання інформації, знань про об'єкт, її обробка і аналіз називаються методами дослідження. В статті досліджуються методологічні засади забезпечення дослідження відносин морського страхування.

Ключові слова: метод, класифікація, формальна логіка, пізнання, філософський, діалектика, універсальний метод, морське страхування, страхувальник, страховик.

Аннотация

Адамова О.С. Методологические принципы обеспечения исследования отношений морского страхования. – Статья.

Заданием любого исследования является получения таких знаний об объекте, которые отображают его сущностные свойства или хотят установить истину того или другого явления. Способы собирания информации, знаний об объекте, их обработка и анализ называются методами исследования. В статье исследуются методологические принципы обеспечения исследования отношений морского страхования.

Ключевые слова: метод, классификация, формальная логика, познание, философский, диалектика, универсальный метод, морское страхование, страхователь, страховщик.

Summary

Adamova O.S. Methodological principles of providing of exploration of marine insurance relations. – Article.

Assignment of any such study is to obtain knowledge about the object that reflect its intrinsic properties or want to establish the truth of this or that phenomenon. Way of gathering information, knowledge about the object, its processing and analysis methods are called research. The article examines the methodological principles of the study of relations of marine insurance.

Keywords: method, classification, formal logic, knowledge, philosophical dialectics, a universal method, marine insurance, insurer, insured.

УДК 347.441.4

О.В. Басай

кандидат юридичних наук, доцент
голова Київського окружного
адміністративного суду

**ПРИНЦИП СВОБОДИ ДОГОВОРУ ЗА ЦИВІЛЬНИМ
ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ**

Принцип свободи договору є класичним принципом цивільного